

6. НА РБ, ф. 4, воп. 17, д. 21.
7. НА РБ, ф. 42, воп. 4, д. 120.
8. НА РБ, ф. 42, воп. 4, д. 262.
9. НА РБ, ф. 42, оп. 4, д. 266.
10. НА РБ, ф. 42, воп. 4, д. 277.
11. НА РБ, ф. 42, воп. 4, д. 298.
12. НА РБ, ф. 746, воп. 1, д. 4.

SUMMARY

The conditions of development of part-time pedagogical education during post-war period (1944—1945) are analysed.

УДК 373.21

Н. С. Старжынская

ПРАБЛЕМА МЕТАДЫЧНАЙ ІНТЭГРАЦЫІ РАЗВІЦЦЯ МАЎЛЕННЯ І НАВУЧАННЯ ДАШКОЛЬНІКАЎ РУСКАЙ І БЕЛАРУСКАЙ І МОВАМ

Развіццё маўлення і маўленчых зносін — адна з галоўных задач выхавання і навучання дзяцей дашкольнага ўзросту ва ўмовах дзіцячага сада. Маўленчае развіццё дашкольнікаў у Беларусі адбываецца ў спецыфічнай сацыялінгвістычнай сітуацыі руска-беларускага двухмоўя. «Справа не толькі ў генетычнай роднасці, — адзначаў вядомы беларускі лінгвіст і педагог А. Я. Супрун, — а ў гранічнай блізкасці сістэм беларускай і рускай моў, якая выпрацавалася на базе генетычнай роднасці ў выніку ўзаемных уплываў і паралельнага развіцця некаторых элементаў». Генетычная і псіхалагічная (з боку эмацыянальнага стаўлення да абедзвюх моў) блізкасць стварае спецыфічныя ўмовы для авалодання дзецьмі руска-беларускім двухмоўем.

Для большасці дзяцей першай мовай, на якой яны вучацца размаўляць і думаць, мець зносіны з акалючымі іх людзьмі, з'яўляецца руская. Беларуская мова, да якой дзеці далучаюцца хоць і даволі рана, у дашкольным узросце, выступае для іх як другая.

Для меншай часткі дзяцей, галоўным чынам у сельскай мясцовасці, першай мовай з'яўляецца беларуская, часта не літаратурная, а змешаная з рускай, засмечаная памылкамі інтэрферэнцыі (так званая трасянка). Гэтыя дзеці знаёмяцца ў дашкольнай установе з рускай мовай, аднак іх маўленне часцей за ўсё цяжка аднесці да якой-небудзь адной моўнай сістэмы. Так, аса-

цыятыўны эксперымент, праведзены ў сельскіх дзіцячых садах, пакаў, што старэйшыя дашкольнікі, сродкам зносін якіх выступае змешаная мова, у адказ на беларускае слова-стымул у 50 % выпадкаў называлі беларускае слова, 22 % рэакцый склалі агульныя для рускай і беларускай моў словы, а 28 % слоў адносіліся да рускай мовы. Апошняя лічба сведчыць аб засмечанасці беларускага маўлення і мыслення дзяцей лексічнымі русізмамі. Калі дадаць да іх граматычныя памылкі, якія сустракаюцца ў дзіцячым маўленні, становіцца зразумелым, што ў вёсцы ў дзяцей з ранняга ўзросту ўкараняецца змешаная беларуска-руская гаворка.

Стыхійнае маўленчае развіццё дашкольнікаў у сітуацыі руска-беларускага двухмоўя можна ахарактарызаваць як рэцэптыўнае і ў пэўнай ступені рэпрадуктыўнае двухмоўе.

Такім чынам, сацыялінгвістычная сітуацыя на Беларусі ўяўляе сабой той самы выпадак двухмоўя «дзіцячага насельніцтва», калі для ўсяго лёсу дзіцячага маўлення і інтэлектуальнага развіцця набывае такое рашаючае значэнне накіравальная роля выхавання (Л. С. Выгоцкі).

Можна сцвярджаць, што ў Беларусі склалася супярэчлівая, у пэўным сэнсе унікальная сітуацыя. Унікальнасць яе ў тым, што, згодна з вызначэннем, родная мова — гэта мова, якой чалавек авалодвае адначасова з авалоданнем і развіццём здольнасці мысліць. Такой мовай у большасці выпадкаў выступае руская.

З другога боку, нацыянальная мова заўсёды звязана са «сваёй» культурай, яна накладвае пэўныя карэктывы на ўспрыманне і інтэрпрэтацыю навакольнага свету. Разам з мовай, якая сама па сабе з'яўляецца самым яркім нацыянальным праяўленнем, сцвярджае расійскі акадэмік В. Г. Кастамараў, у мысленні чалавека ўдзельнічаюць «іншыя формы нацыянальнага жыцця, нацыянальнага вобразу свету, этнічных традыцый, працоўных навыкаў, вераванняў» [4, с. 12]. Іншымі словамі, у кожнай нацыянальнай мове апрадмечана светаўспрыманне народа і яго светаразумеце, якое асэнсоўваецца ў кантэксце культурных традыцый.

Пры гэтым большасць навукоўцаў сходзяцца ў меркаванні, што ў чалавека не можа быць дзвюх родных моў. «Іншая акультурацыя, у такім жа аб'ёме, такое ж поўнае ўваходжанне ў нацыянальна-культурны фон другой мовы малаверагодныя», — лічыць В. Г. Кастамараў [4, с. 14]. Менавіта на аснове роднай мовы адбываецца нацыянальна-культурная сацыялізацыя чалавека.

Сітуацыя дзвюх родных моў прызнаецца вельмі рэдкай, індывідуальнай. Другая мова можа быць у ідэале роднай, толькі калі чалавеку аднолькава родныя дзве нацыі, іх культура, быт.

Але жыве ён толькі ў адным з двух родных нацыянальна-культурных асяродкаў, таму пытанне аб «больш роднай мове» з'яўляецца вельмі складаным і супярэчлівым.

У нашым выпадку дзеці растуць і выхоўваюцца ў Беларусі. Менавіта беларуская мова далучае іх да нацыянальнай этыкі, тлумачыць прыроду роднага краю, знаёміць з характарам акаляючых людзей, з грамадствам, яго гісторыяй, традыцыямі і імкненнямі, уводзіць у народную паэзію, народныя вераванні, філасофію. Можна сцвярджаць, што беларуская мова, якой карысталіся продкі і якая захоўвае нацыянальную ідэнтыфікацыю, для беларускіх дзяцей таксама з'яўляецца сапраўды роднай мовай, «мовай душы», а не толькі памяці. Як родная беларуская мова асэнсоўваецца і ў грамадстве.

Такім чынам, авалоданне беларускімі дзецьмі багаццямі беларускай мовы складае адзін з асноўным элементаў фарміравання асобы дзіцяці, засваення ім нацыянальнай культуры, станаўлення нацыянальнай самасвядомасці. Засваенне разам з беларускай рускай мовы — гэта авалоданне багацейшай крыніцай ведаў, сродак больш глыбокага рознабаковага развіцця дзіцяці.

Мэта маўленчага развіцця дашкольнікаў у Беларусі — выхаванне ў дзіцяці любові і павагі як да беларускай, так і рускай мовы, развіццё моўнай здольнасці дзіцяці — фарміраванне чуцця абедзвюх моў, умення карыстацца імі: разумець пачутае і самастойна выказваць уласныя думкі, пачуцці, жаданні і г. д.

На сучасным этапе станаўлення метадыкі развіцця маўлення дашкольнікаў навучанне іх рускай і беларускай мовам адбываецца ў пэўнай ступені ізалявана. Развіццё рускага маўлення традыцыйна ажыццяўляецца па распрацоўках расійскіх метадыстаў (В. В. Гербавай, А. С. Ушаковай, яе супрацоўнікаў і інш.). Навучанне дашкольнікаў беларускай мове, тэарэтычныя і метадычныя падыходы да якога распрацаваны параўнальна нядаўна аўтарам гэтага артыкула, адбываецца на аснове прынцыпу ўліку першай (рускай мовы), што вядзе да ўзгодненасці ў вывучэнні дзвюх моў [8].

У метадыцы навучання замежнай мове прынцып уліку роднай мовы пры навучанні другой прадуглежвае, у адрозненні ад прынцыпу апоры на родную мову, не тэарэтычнае асэнсаванне падабенства і рознасці дзвюх моў з мэтай глыбокага спасціжэння ладу кожнай з іх, а практычнае авалоданне маўленнем на другой мове. Гэтаму служыць такая арганізацыя маўленчага матэрыялу, якая садзейнічае прадухіленню інтэрферэнцыі з боку роднай мовы. Ажыццяўленню прынцыпу садзейнічае і адпаведная арганізацыя працэсу засваення форм другой мовы. Вызначэнне межаў дзеяння прынцыпу ўліку роднай мовы накіравана на выяўленне рознасці і падабенства ў працэсах засваення роднай і другой моў.

Першае адрозненне паміж умовамі ажыццяўлення развіцця маўлення на роднай і другой мовах заключаецца ў адносінах да працэсу мыслення, пазнання навакольнай рэчаіснасці пры авалоданні мовамі. Другое праяўляецца ў шчыльнасці зносін, г. зн. у колькасці часу, які затрачваецца на авалоданне роднай мовай у параўнанні з другой. Трэцяе адрозненне працэсаў авалодання роднай і другой мовамі — адсутнасць у дзяцей вопыту ў валоданні спосабамі выражэння думак. Вопыт у маўленчай дзейнасці на роднай мове аказвае як станоўчы (транспазіцыя), так і адмоўны (інтэрферэнцыя) уплыў на авалоданне другой мовай [7]. Пры гэтым «моўная карціна свету» адзіная для ўсяго чалавецтва і рэалізуецца яна ў кожнай канкрэтнай мове рознымі сродкамі [6].

Такім чынам, прынцып уліку роднай мовы, які вядзе да ўзгодненасці ў вывучэнні моў, рэалізуецца пры ўліку ўзросту дзіцяці да пачатку авалодання другой мовай, «цэласнасці карціны свету», навакольнай рэчаіснасці, якую пазнае дзіця; уліку «скрытага» інтэрферуючага ўплыву роднай мовы пры авалоданні другой, цэласнасці асобы дзіцяці, які авалодвае другой мовай.

Пры навучанні беларускай мове дадзены прынцып накіраваны на практычнае авалоданне дзецьмі беларускім маўленнем. У нашай метадыцы ён рэалізуецца па наступных напрамках.

Блізкасць і частковая тоеснасць лексікі, граматыкі і фанетыкі беларускай і рускай моў, адпаведнасць структуры звязнага тэксту і сродкаў міжфразавай сувязі ў тэксце на гэтых мовах абумоўліваюць *агульнасць задач развіцця маўлення* дзяцей на рускай і беларускай мовах. Аднак у сітуацыі блізкароднаснага двухмоўя агульнапрынятыя задачы развіцця маўлення набываюць некаторыя спецыфічныя рысы. Перш за ўсё, фарміраванне ў дашкольнікаў уласна нацыянальнага бачання свету, азнаямленне са спецыфічнымі рысамі кожнага са структурных узроўняў беларускай і рускай моў, прадухіленне інтэрферэнцыі.

Спецыфіка метадыкі навучання рускамоўных дашкольнікаў беларускай мове выцякае з факта іх няпоўнага двухмоўя, г. зн. няздольнасці «адключыцца» ад рускай мовы ў працэсе авалодання беларускай. Гэта робіць абавязковым *супастаўленне з'яў рускай і беларускай моў*, каб размежаваць іх асаблівасці ў свядомасці дзіцяці. Такое супастаўленне тым больш важна, што толькі шляхам фарміравання элементарнага ўсведамлення з'яў беларускай і рускай моў і параўнання іх паміж сабой можна пазбегнуць або пераадолець інтэрферэнцыю.

Асноўная праблема навучання дашкольнікаў блізкароднаснай мове — забеспячэнне іх станоўчай матывацыяй зносін на гэтай мове. Найбольшую ўнутраную актыўнасць у дзяцей выклікае гульнявая дзейнасць, якая стварае асаблівую «сферу зносін» (А. І. Зімняя) пры фарміраванні маўленчай дзейнасці на другой мове.

Спецыфікай стварэння матывацыі маўленчай дзейнасці на блізкароднаснай (беларускай) мове з'яўляецца магчымасць (у сілу рэцэптыўнага характару двухмоўя) *выкарыстання матываў, пад уздзеяннем якіх дзеці ўступаюць у зносіны з дарослымі на рускай мове*. Так, пры навучанні рускамоўных дашкольнікаў беларускаму маўленню перадумовай узнікнення ўнутранай актыўнасці дзяцей 3—4 гадоў можа быць патрэба ў зносінах з беларускамоўным дарослым для выражэння станоўчых эмоцый, для дасягнення сумеснага з ім або беларускамоўным равеснікам выніку ў вучэбнай або гульнявой дзейнасці. Для дзяцей 4—5 гадоў матывуючым фактарам маўленчай дзейнасці на беларускай мове з'яўляецца патрэба ў атрыманні новай інфармацыі пазнавальнага або асабовага характару. Для старэйшых дашкольнікаў сацыяльна матываванай з'яўляецца гутарка на беларускай мове ў якасці ўзору для малодшых дзяцей. У гэтым узросце актывізуючую ролю адыгрываюць і «спаборніцкія» матывы.

Методыка навучання дашкольнікаў беларускай мове *спалучае рысы методыкі роднай і другой моў*. З дапамогай першай уво-дзяцца моўныя з'явы, што супадаюць у беларускай і рускай мовах. Гэта датычыцца развіцця лексічнага запасу на другой мове і вымаўленчых навыкаў. Чым больш адрозніваюцца беларускай і руская тэматычная лексіка, фанетыка, граматыка, тым с большай падставай выкарыстоўваецца методыка навучання дзяцей другой мове. Але і ў гэтым выпадку прымяненне такога займальнага матэрыялу, як вершы, загадкі, прыказкі і прымаўкі і да т. п., элементаў народных гульняў, гутарак па змесце заняткаў выключна на беларускай мове набліжаюць прыёмы навучання другой мове да прыёмаў навучання рускай.

Эксперыментальная работа, праведзеная на пачатку 90-х гг. ХХ ст., паказала, што пры выкарыстанні распрацаванай намі методыкі рускамоўныя дашкольнікі к канцу знаходжання ў дзіцячым садзе з беларускім маўленчым рэжымам дасягаюць узроўню валодання беларускім маўленнем, які адпавядае або блізкі да натуральнага валодання імі рускім.

Аднак дзіцячыя сады з беларускай мовай выхавання і навучання сёння складаюць абсалютную меншасць. Навучанне беларускай мове ў дзіцячых садах з рускім маўленчым рэжымам ажыццяўляецца на асобных занятках адзін раз у тыдзень. Пры такім падыходзе гаварыць аб засваенні беларускай мовы як роднай не даводзіцца. Выправіць становішча можа інтэграванае навучанне дзвюм мовам. Яно прадугледжвае не толькі ўзгодненае, але і ўзаемазвязанае развіццё рускага і беларускага маўлення, навучанне адной і другой мовам.

Неабходнасць метадычнай інтэграцыі развіцця рускага і беларускага маўлення ва ўмовах дзіцячага сада звязана з улікам

«цэласнасці карціны свету», пазнанне якой ажыццяўляецца дзіцём у працэсе развіцця яго маўлення, з улікам цэласнасці яго асобы, жыццёвага вопыту; з наяўнасцю універсальных псіхалінгвістычных, псіхалагічных і дыдактычных заканамернасцей працэсаў развіцця маўлення на адной і другой мовах; з агульнай мэтай — камунікатыўнай, якая разглядаецца як інтэгратыўная, накіраваная на дасягненне практычнага выніку, а таксама на ўтварэнне і развіццё асобы дзіцяці.

Навучанне любой мове — перадача дзецям моўнай культуры ў пэўным аб'ёме. Як руская, так і беларуская мовы нясуць у сабе моўную культуру, якая ў розных яе праяўленнях садзейнічае фарміраванню моўнай асобы¹. Калі суаднесці элементы моўнай культуры, функцыі мовы с аспектамі навучання і адпаведна са зместам мэты, то можна вызначыць кампаненты моўнай культуры як мэты навучання. Паводле А. А. Лявонцьева, пазнавальны аспект вызначаецца лінгвакраіназнаўчым зместам мэты, а вучэбны — сацыяльным. Псіхалагічны змест мэты рэалізуецца ў развіццёвым аспекце, а педагагічны — у выхаваўчым [5].

Лінгвакраіназнаўчы змест мэты заключаецца ў тым, што навучанне рускай і беларускай моўнай культуры выкарыстоўваецца як сродак узбагачэння духоўнага свету асобы, уключае набыццё ведаў аб культуры роднай краіны, задавальненне сваіх асабістых пазнавальных інтарэсаў у любой са сфер рэчаіснасці, аб ладзе адной і другой моў, іх асаблівасцях, падабенстве і адрозненні. Пры лінгвакраіназнаўчым падыходзе дамінуе арыентацыя на стварэнне ў свядомасці дзіцяці вобразу свету, спецыфічнага для беларускай культуры і моў, што яе абслугоўваюць, ментальнага (псіхічнага) эквіваленту сістэм рускай і беларускай моў, г. зн. такіх мадэляў гэтых моў, якія з'яўляюцца аптымальнымі з пункту гледжання параджэння паўнацэннага маўлення на кожнай з моў, магчымасці самавыражэння, самаактуалізацыі і самаразвіцця асобы дзіцяці.

Пры асобасным падыходзе да навучання мове, развіцця маўлення мова выступае як натуральны спосаб самавыражэння, «мова задавальнення». Гэта значыць, што дзіця знаходзіць задавальненне ў гульні на рускай або беларускай мове, у эстэтычнай асабодзе ад мастацкіх тэкстаў на адной ці другой мове, у асобовым самавызначэнні і адчуванні поспеху, апраўданым павышэнні самаацэнкі.

Такім чынам, асобасны падыход да навучання мове непасрэдна звязаны з кагнітыўным і камунікатыўным падыходамі.

---

¹ Згодна з вызначэннем Г. І. Богіна, моўная асоба — гэта чалавек як карыстальнік і творца мовы, яго гатоўнасць рабіць маўленчыя ўчынкi, ствараць і прымаць творы маўлення.

Пад камунікатыўнай накіраванасцю разумеецца накіраванасць на суразмоўцу, аптымальнасць з пункту гледжання ўздзеяння на другога чалавека. Арганізацыя камунікатыўнага працэсу навучання мове павінна забяспечваць фарміраванне маўленчай функцыянальнай сістэмы, а гэта магчыма толькі ва ўмовах «асобаснай індывідуалізацыі, функцыянальнасці, сітуацыйнасці і эўрыстычнасці», г. зн. ва ўмовах, набліжаных да ўмоў рэальных маўленчых зносін.

Камунікатыўнае развіццё разглядаецца ў агульным кантэксце сацыялізацыі дзіцяці ў плане зносін з дарослымі і аднагодкамі, уліку асбалівасцей агульнай сітуацыі сацыяльнага развіцця (А. І. Зімня). Гэта азначае, што камунікатыўнае развіццё ажыццяўляецца ўнутры цэласнай асобы дзіцяці, якая развіваецца па трох лініях — асобаснай, кагнітыўнай, камунікатыўнай (А. А. Лявонцьеў).

Са сказанага вынікае, што тэарэтычныя асновы метадычнай інтэграцыі развіцця рускага і беларускага маўлення дзяцей у дзіцячым садзе складаюцца з трох кампанентаў — уліку першай (рускай) мовы пры навучанні беларускай, лінгвакраізнаўчым і камунікатыўным падыходаў. Інтэграцыя методыкі развіцця рускага і беларускага маўлення павінна ўяўляць сабой адзіную методыку развіцця маўлення на блізкароднасных мовах, якая дасць магчымасць дзіцяці авалодаць спосабам фарміравання і фармулявання думкі, бачыць, што адзін і той жа змест можа быць выражаны рознымі сродкамі, ад чаго залежыць паспяховасць маўленчых зносін. У метадычным плане неабходна распрацаваць шляхі аптымізацыі маўленчага развіцця дашкольнікаў у сітуацыі руска-беларускага двухмоўя. Да іх мы адносім узнаўленне пры навучанні беларускай мове як другой у новай якасці тых умоў, якія прыводзяць да паспяховага развіцця маўлення на роднай (першай) мове, і кампенсаванне іх там, дзе ўзнаўленне немагчыма. У прыватнасці, кампенсаванню падлягае сітуацыя двухмоўя. Каб забяспечыць сітуацыю аднамоўя ў працэсе зносін, неабходна стварыць умовы, у якіх абедзве мовы будуць функцыянаваць у натуральным двухмоўным асяроддзі, г. зн. беларуская мова павінна выконваць тыя ж функцыі, што і руская, — служыць для задавальнення патрэб дзяцей. Да шляхоў аптымізацыі ў дадзеным выпадку адносіцца і выкарыстанне адзіных сродкаў навучання, метадаў і прыёмаў, накіраваных на фарміраванне ў дашкольнікаў аднародных маўленчых навыкаў і камунікатыўных уменняў, цэласных уяўленняў аб беларускай культуры, і ў рэшце рэшт — на фарміраванне моўнай асобы дзіцяці.

Стварэнне адзінай методыкі развіцця маўлення на рускай і беларускай мовах з'яўляецца перспектывай дадзенага даследавання.

ЛІТАРАТУРА

1. Богин Г. И. Уровни и компоненты речевой способности человека. Калинин, 1975. С. 9—18.
2. Выготский Л. С. К вопросу о многоязычии в детском возрасте // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии / Под ред. И. И. Ильясова, В. Я. Ляудис. М., 1980. С. 67—72.
3. Зимняя А. И. Психология обучения иностранным языкам в школе. М., 1991.
4. Костомаров В. Г. Мой гений — мой язык: Размышления языковеда в связи с дискуссиями о языке. М., 1991.
5. Леонтьев А. А. Раннее обучение иностранным языкам: что нас всех объединяет // Русский язык за рубежом. 1985. № 4. С. 50—53.
6. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. М., 1997.
7. Пассов Е. И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. М., 1989.
8. Старжынская Н. С. Тэорыя і метадыка развіцця беларускага маўлення дашкольнага ўзросту. Мн., 2000.
9. Супрун А. Е. Содержание обучения русскому языку в белорусской школе. Мн., 1987.

SUMMARY

There is necessity for systematic integrational development of Russian and Belarusian speech of infants. It is stipulated by the child's personality, apprehension of the world; by universal conformities of development of the first and second language speech. The main target is communication.

Theoretical bases of methodological integration consists of next elements: registration of Russian language when teaching Belarusian, communicational approach.

УДК 37(09)(476)

К. И. Нассер

ИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В ЛИВАИЕ (XII—XIX вв.)

Появление первой работы по развитию образования в Ливане обусловлено активизацией различных религиозных движений в начале XII в., а также стабильными связями между религией и образованием, которые установились в странах Ближнего Востока и в регионах Азии и Европы. В Ливане эта связь имела специфику.

Религиозные меньшинства других стран, посещавшие Ливан, останавливались в горах Ливана. Они стремились сохранять свою культуру, предпочитали независимость. С большим вниманием